

Тарас Батюк

НАУЧНАЯ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИРОНА КОРДУБЫ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Статья посвящена изучению научной и публицистической деятельности Мирона Кордубы в годы Второй мировой войны. Определена ведущая тематика научно-публицистических студий историка. Выявлено, что ученый сделал акцент на популяризаторской работе, считая ее наиболее затребованной в годы военной разрухи. Сделан вывод, что многоплановая творческая деятельность М. Кордубы выполняла важные национально-мобилизационные функции.

Ключевые слова: М. Кордуба, публицистическая деятельность, «История Холмщины и Подляшья», «Краковские вести», «Львовские вести».

Taras Batuik

SCIENTIFIC AND JOURNALISTIC WORKS OF MYRON KORDUBA DURING THE WORLD WAR II

This article is devoted to the study of scientific and journalistic works of Myron Korduba during the World War II. The leading topics of scientific and journalistic studies of the historian have been shown. It is revealed that the scientist put the emphasis on promotional activities, considering them to be the most needed during the war years. It was also concluded that diverse works of Myron Korduba conducted important national mobilization functions.

Key words: M. Korduba, scientific work, journalistic activity, «History of Holm and Podlasie», «Cracow news», «Lviv news».

УДК 94(477) «15/19»

Андрій Кузьменко

ВНЕСОК АПОЛЛОНА СКАЛЬКОВСЬКОГО У ПРОЦЕС ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті розкривається процес розвитку історичних знань про Україну в контексті їх інституціоналізації у другій чверті XIX ст., зокрема на півдні України. Особливу увагу приділено висвітленню дослідницької роботи члена Одеського товариства історії і старожитностей Аполлона Скальковського.

Ключові слова: Аполлон Скальковський, розвиток історичних знань, дослідження з історії України, історичні товариства, інституціоналізація.

Звертаючись до того спектру історичних знань, який тяжив до їх подальшої інституціоналізації, слід зазначити, що в першій половині XIX ст. дослідження з історії України продовжували розвиватись в обрамленні інтеграційної політики Російської імперії. У контексті цієї політики характерним було поширення західних, переважно німецьких, інтелектуальних впливів, зокрема німецької ідеалістичної філософії Й. Фіхте, Й. Гегеля, Ф. Шеллінга та ін. Головними осередками цієї інтеграції в підросійській Україні виступили Харківський і Київський університети, які переживали інтелектуальний диморфізм: з одного боку – процес соціальної русифікації еліт; з іншого – прийняття німецької філософії ідеалізму й романтизму, котра стала визнаною передумовою сучасного націоналізму.

Подальше піднесення розвитку історичних знань про Україну в контексті їх інституціоналізації на вищій організаційній щабель у другій чверті XIX ст. зумовило появу нової, колективної форми наукових досліджень. Саме в цей час на загальноімперському просторі виникли історичні товариства й установи, сформувалася система підготовки фахівців на історично-філологічних факультетах нових університетів. Ці осередки несли в суспільство інформацію про самотуню історію України, яку офіційна ідеологія намагалася подати як історію російської провінції.

У зазначеному контексті варто звернути увагу, що до польського повстання 1830–1831 рр. російський уряд розглядав український літературно-науковий рух як частину «загальноруського» культурного процесу. Втім, специфічне суспільно-політичне тло, на якому розвивались українознавчі дослідження, зумовило унікальний збіг обставин, згідно яких вже ближче до середини XIX ст. інтереси офіційної російської науки збіглися із інтересами українознавства [2, с. 35]. Як відомо, відповіддю царського уряду на польське повстання була прийнята в 1832 р. миколаївським режимом теорія «офіційної народності», що ставила нагальною потребою знешкодження національних ідей, які на той час все частіше почали проникати до імперії із заходу [5, с. 88]. Для

здійснення цих намірів передбачалось мобілізувати науку, зокрема акцент у першу чергу ставився на розвитку історичних досліджень в Україні.

Одним із перших кроків втілення цієї політики стало відкриття 8 грудня 1843 р. київської «Временной комиссии для разбора древних актов». На задум уряду, вона мусила стати офіційною урядовою установою, метою якої була публікація історичних документів, що доводили б безпідставність польських претензій на так званий Південно-Західний край і виправдовували імперську русифікаторську політику [1, с. 120; 12, с. 36]. На наш погляд, з появою комісії з'явився унікальний шанс – під прикриттям офіціозу перейти від аматорських краєзнавчих досліджень і етнографізму до комплексного наукового вивчення історії України.

Продовж першої половини XIX ст. у Російській імперії джерела з історії України також публікували такі наукові інституції, як Товариство історії і старожитностей російських при Московському університеті (1804) та Петербурзька археографічна комісія (1834), в яких відповідно працювали видатні українські вчені О. Бодяньський та М. Костомаров [3, с. 34].

1839 р. розпочало роботу Одеське товариство історії і старожитностей, створене за зразком аналогічного товариства при Московському університеті. Йому належала провідна роль у дослідженні історії, статистики й географії новоосвоєного краю Півдня України (офіційно – Новоросії) [6, с. 155]. Засновниками цієї інституції були археологи – градоначальники Керчі – І. Стемповський та Одеси – А. Льовшин, ад'юнкт Ришельєвського лицю М. Мурзакевич, також Д. Княжевич, А. Фарб, М. Кір'яков та ін. [7, с. 195].

Важливим підсумком діяльності товариства в першій половині XIX ст. у галузі української історії було нагромадження матеріалу й видання наукового органу «Записок». В цей час товариство також видало окремо матеріали з історії запорозьких козаків – «Историю о казаках запорожских, соч. князя Мышецкого» за списком, ряд цінних документів під назвою «Запорожская старина», матеріали про ліквідацію Запорозької Січі Катериною II, а також «Устное сказание бывшего запорожца Никиты Коржа» про ці події [11, с. 218]. На нашу думку, це істотно вплинуло на розширенню джерелознавчої бази дослідження проблеми козацтва в цілому.

З діяльністю Одеського товариства історії і старожитностей тісно пов'язана також дослідницька робота члена цього товариства, представника «нарративної» історичної школи – Аполлона Скальковського (1808–1898 рр.). Після закінчення відділення морально-політичних наук Московського університету в 1827 р., він розпочав кар'єру чиновника в штаті канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора М. Воронцова. 1828 р. вийшла перша в Одесі публікація А. Скальковського в газеті «Одесский вестник» [8, с. 84; 10, с. 53]. Поступово його наукові інтереси зосередилися на місцевій історії.

За підтримки М. Воронцова, А. Скальковський упродовж 1835–1843 рр. здійснив три археографічні подорожі, оглянув архіви краю. Головним результатом першої експедиції (1835 р.) стало видання «Хронологического обозрения истории Новороссийского края» (1839 р.), яке було складено на основі рукописного «Начерка истории Новороссийского края» (1835 р.) [10, с. 54]. З нашої точки зору, цінність праці досить вдало охарактеризував сам історик, визначивши його статус як архів для майбутніх дослідників козацтва.

Результатом опрацювання отриманих під час другої археографічної експедиції документів стала перша в своєму роді монографія «История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского» (Одеса, 1841 р.) [14], яка синтезувала в собі публікацію і аналіз унікальних документів канцелярії Війська Запорозького.

1843 р. А. Скальковський, дізнавшись про існування у Київській губернії фамільних архівів учасників польського повстання 1830–1831 рр., подав М. Воронцову проект пошуку документів з історії Західної і Південної Росії та здійснив останню археографічну подорож. Цим самим, на наш погляд, він створив своєрідну конкуренцію Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів, яка виникла того ж року. На підставі отриманих матеріалів дослідник написав першу монографію про гайдамацький рух і відношення до нього Запорізького козацтва під назвою «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII в., 1733–1768 (Одеса, 1845 р.) [10, с. 56]. Звернемо увагу, що негативна й ґрунтовна за характером рецензія М. Максимовича на цю працю викликала різку характеристику історика з боку Т. Шевченка у вірші «Холодний яр». Це мало вирішальне значення для подальшої оцінки всієї наукової спадщини А. Скальковського, особливо за радянських часів [4, арк. 8; 13, с. 29]. А. Скальковський виробив якісно нові підходи в дослідженнях історії Запорозького козацтва. Його історик розглядав, з одного боку, як складову частину історії Новоросійського краю, або Степу (до речі, А. Скальковський вперше в українській історичній науці широко ввів поняття Степу як географічної категорії), з іншого – як складову частину історії козацтва взагалі, як феномена слов'янського прикордонного війська. Сприяючи утвердженню легітимності козацького стану в імперську свідомість, дослідник підкреслював шляхетську природу козаків, називаючи їх «дворянством України».

Важливою заслугою А. Скальковського було те, що він не обмежився викладом систематизованих за хронологічним або проблемним принципом фактів. Так, історик не залишався осторонь однієї із актуальних проблем того часу про співвідношення філософії та історії. В результаті, у його працях з'явилось положення про подібність запорозького козацтва західноєвропейським чернечо-лицарським орденам, мета яких – боротьба з мусульманством. Відзначимо, що дослідник іменував Запорозьку Січ слов'янським лицарським орденом, який закономірно з'явився на зміну західноєвропейським, і вказував на його оборонну функцію для слов'янських і європейських країн проти агресії Османської імперії [9]. На нашу думку, А. Скальковський у цій концепції прагнув подолати негативний образ козацтва в суспільній думці, який ґрунтувався в основному на Маніфесті 1775 р. і був поширений у польській історичній науці. Зауважимо, що концепція мала й іншу мету: героїзуючи минуле Новоросійського краю, вона орієнтувала на формування історичної самосвідомості та почуття місцевого патріотизму.

Таким чином, маємо підстави стверджувати, що дослідження А. Скальковського з історії Південної України, запорозького козацтва, гайдамацького руху мали вагоме значення для становлення української історичної науки та сприяли пробудженню уваги до окресленої проблематики. Історик, провадячи свої дослідження на базі наукової інституції та завдяки обраній формі своїх праць, ввів до наукового обігу велику кількість нових джерел. Важливе місце посіли й створені ним історичні концепції, особливо концепція подібності запорозької громади західноєвропейським орденам. В цілому ж, діяльність вищезазначених товариств і дослідників упродовж початку – середини ХІХ ст., що проходила в руслі інституціоналізації історичних досліджень про Україну, сприяла згуртуванню української інтелігенції, утверджувала частину її представників в українстві, виховувала майбутніх свідомих діячів у національно-культурній і політичній сферах.

Список використаних джерел

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 448 с.
2. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
3. Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності [Текст] / О. І. Журба. – К.: Наукова думка, 1993. – 187 с.
4. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. Х, спр. 17464, 14 арк.
5. Киян О. І. М. Д. Іванишев як історик й організатор історичної науки / О. І. Киян // Український історичний журнал. – 2002. – № 2. – С. 84–99.
6. Коцур А. П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. / А. П. Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 424 с.
7. Коцур В. П. Історіографія історії України: Курс лекцій / В. П. Коцур, А. П. Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 520 с.
8. Лашенко Х. Діловодні переклади реєстрів татарських претензій до запорожців як джерело для локалізації запорозьких зимівників / Х. Лашенко // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 82–116.
9. Новікова Л. Чи була Запорозька Січ орденом? До питання про інтерпретацію особливостей устрою козацької громади та її суспільної ролі А. Скальковським / Л. Новікова // Історія України. – 2004. – № 40. – С. 9–11.
10. Новікова Л. Аполлон Скальковський // Історіографічні дослідження в Україні / Л. Новікова, В. Хмарський; Відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 12: Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. – С. 52–74.
11. Першина З. Одеське товариство історії та старожитностей / З. Першина // Історичний календар '99: Науково-популярний та літературний альманах. – К.: Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв у м. Києві, 1998. – Вип. 5. – С. 218.
12. Потульницький В. А. Українська та світова історична наука / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2000. – № 2. – С. 27–47.
13. Сарбей В. Оспівувач Запорозької Січі та Південної України (Аполлон Скальковський) / В. Сарбей // Історичний календар '99: Науково-популярний та літературний альманах. – К.: Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв у м. Києві, 1998. – Вип. 5. – С. 29.
14. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. О. Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.

Андрей Кузьменко

ВКЛАД АПОЛЛОНА СКАЛЬКОВСЬКОГО В ПРОЦЕСС ИНСТИТУЦИОНАЛІЗАЦІЇ ІССЛЕДОВАНИЙ ПО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В статтє раскрывається процесс развития исторических знаний об Украине в контексте их институционализации во второй четверти ХІХ в., в частности на юге Украины. Особое внимание уделено освещению исследовательской работы члена Одесского общества истории и древностей Аполлона Скальковского.

Ключевые слова: Аполлон Скальковский, развитие исторических знаний, исследования по истории Украины, исторические общества, институционализация.

Andriy Kuzmenko**APOLLON SCALCOVSQUI'S CONTRIBUTION TO PROCESS OF AN
INSTITUTIONALIZATION OF RESEARCHES ON HISTORY OF UKRAINE**

In the article the process of historical knowledge about Ukraine in the context of their institutionalization in the second quarter of the nineteenth century., particularly in the south of Ukraine. Particular attention is paid to the research member of the Odessa Society of History and Antiquities Apollo Skalkovsky.

Key words: Apollon Skalkovsky, the development of historical knowledge, research on the history of Ukraine, historical society, institutionalization.